

LLEISIAU O LAWYR Y FFATRI / VOICES FROM THE FACTORY FLOOR

Hufenfa Felin Fach, Ceredigion (1957-68)

Cyfwelai: VSW053 Mrs Meiryl James

Dyddiad: 11: 04: 2014

Cyfwelydd: Catrin Stevens ar ran Archif Menywod Cymru

There is an English summary at the end of the Welsh text

Cadarnhaodd Meiryl mai ei henw llawn yw Elinor Meiryl James a'i chyfenw cyn priodi oedd Jenkins. Nododd ei chyfeiriad a'i dyddiad geni: 10fed Chwefror 1938.

Cafodd ei geni yn yr ardal – rhwng Dihewyd a Mydroilyn, ond yn ddwy oed symudodd y teulu i Ddihewyd ac yna i bentref bach Troed-y-rhiw Capel y Brwyn ac mae'n byw yn ei chartref presennol ers chwarter canrif.

Beth odd ych rhieni chi'n neud?

Wel, chm'bod, odd mo menwod yn gwitho'r adeg 'ny. ... Odd *small holding*, lle bach 'da nhw, lle on nhw'n cadw rhyw beder buwch a gwerthu llâth, y cyfnod cynta i Bont Llanio wrth gwrs nes bod y ffatri'n dod yn Felin Fach.

Mynychodd ysgolion Dihewyd ac yna i Ysgol Ramadeg (?) Aberaeron ar ôl pasio'r *scholarship* a chafodd chwech Lefel O (ansicr ai dyna'r enw amdanynt) mewn **Cymrag, Daearyddiaeth, Scripture** – methu cofio'r gweddill.

Och chi'n mwynhau'r ysgol? Och chi'n mwynhau'r gwaith?

On, wrth fy modd. Bydden i wedi aros am flynydde wedyn.

Gadawodd yr ysgol pan oedd bron â bod yn 19 oed. Roedd wedi meddwl mynd i ddysgu ond chafodd hi mo'i derbyn yng Ngholeg Bangor, ac yna triodd am Shrewsbury (Amwythig), ond doedd dim *English Language* ganddi.

‘Wi’n cofio’n iawn amser es i am gyfweliad i Fangor, dwi’n cofio y sawl odd ‘n yn ‘n holi i’n gweud, a dyma beth wedodd hi, ma hwnna wedi sefyll yn ‘n meddwl i “*You’ve got to impress me a big deal before I can accept you, because you haven’t got English Language*”. A fel ‘ny fuodd hi.’

Triodd hi basio’r English Language ddwywaith. Wnaeth hi ddim sefyll Lefel A.

4.00

Doedd hi ddim eisiau gorffen ei haddysg ar y pryd,

‘Ond yn y dyffryn hyn nawr te, Dyffryn Aeron, yntefe, na’r unig man odd gwaith odd naill ai yn y ffatri laeth, achos odd honno wedi dod ‘no yntefe, neu odd Ffatri Slimma wedyn yn neud dillad chm’bod, yn Llambled, neu gwitho mewn siop. Wel ... na’r unig beth odd i gâl bryd hynny yntefe i ferched. Odd dim morynion erbyn ‘ny, - odd rhai ar ffermydd ... odd.’

Nododd hefyd ei bod wedi meddwl mynd am NDD (*National Dairying Diploma*) mewn Amaethyddiaeth ac roedd lle i astudio hyn yn Aberystwyth ond aeth hi ddim mor bell â hynny ‘chwaith.

Cafodd waith yn Felin Fach am eu bod yn chwilio am rywun yn y Labordy yno ar y pryd. Cafodd gyfweliad **‘a bues i’n lwcus’**. Cafodd dwy ohonynt swydd yr un diwrnod. Ansicr a fu’n rhaid iddi ddangos tystysgrifau (ond mwy na thebyg hynny). Doedd dim rhaid bod ganddi gymwysterau mewn unrhyw bwnc gwyddonol achos byddent yn cael eu hyfforddi ar ôl dechrau.

Yr hyfforddiant oedd gweithio gyda rhywun arall nes eich bod yn dod i ddeall y gwaith. Un yn dysgu’r llall a bu hi’n dysgu rhai newydd ei hun – **‘lot ohonyn nhw’**.

Dechreuodd hi yno yn 1957 – ar ddechrau’r flwyddyn a bu yno tan fis Chwefror 1968. Agorwyd y ffatri yn ffurfiol yn 1952 ond roedden nhw wedi bod yn cymryd llaeth ers 1951.

‘On ni gatre’n gwerthu llâth a wedyn on i ddim yn dwp, yn hollol dwp yntefe, ambyti y broses odd yn mynd mlân.’

Yn ei chartref bydden nhw’n gwerthu llaeth ac yn gwneud menyn, yn enwedig yn y gaeaf os byddai eira a’r lori laeth yn methu dod i gasglu’r llaeth. Mae’n cofio helpu gwneud y menyn trwy droi’r fudde. Doedden nhw ddim yn gwneud caws gartre.

8.03

Tshyrns oedd yn dal y llaeth – Mae’n cofio rhai 8 gâlwyn a rhai 5 gâlwyn cyn hynny, ond pan oedd hi’n gweithio yn y ffatri rhai 10 gâlwyn oedd yna.

Dim cof o’i diwrnod cyntaf am y ffatri. Ar ôl cyrraedd byddai’n tynnu ei chot a gwisgo *overall* wen a rhyw gap ac yna i mewn i’r Labordy.

Och chi’n gorfod prynu’r overall ne och chi’n câl honna?

Na, on nhw'n rhoi rheina, on, on. A wrth gwrs gyda ni yn y Labordy, achos bo ni'n iwso shwt gymint o asid, chm'bod, on nhw'n mynd yn dylle yn amal, yn gloi chm'bod yntefe, a hefyd on nhw'n dwyno (difwyno/ mynd yn frwnt), achos rhai gwyn on nhw, yr hen deip wrth gwrs, cotton yntefe, on nhw'n dwyno oherwydd on ni'n cario y poteli llâth 'ma on ni'n mynd i brofi yntefe, mewn crate, a odd y crates ma'n câl 'u rhoi lawr fan hyn a fan draw ... on ni'n newid overall rhyw deirgwaith yr wthnos.

Doedd dim rhaid i'r merched olchi'r *overalls* – roedden nhw'n cael eu gyrru i ffwrdd i'w golchi. Mae'n ansicr a oedden nhw'n gwisgo menyg – ond bydden nhw yn gwisgo menyg i lanhau.

'Ni odd yn gorfod glanhau'r Labordy wedyn, chm'bod, odd rhaid bod e'n lanwedd bob amser.'

Odd sgidie arbennig ne ...?

Na. On ni'n gwisgo tipyn o wellingtons, achos y llefydd 'ma – odd dŵr ym mhob man, on nhw wastad â hose pipe fan hyna fan draw, yn golchi ...

Ansicr pwy oedd piau'r wellingtons.

Roedd yn gweithio i'r *Milk Marketing Board* ac roedd y brif swyddfa yn Thames Ditton, Surrey. Byddai'r ffatri wedi cynhyrchu hufen a chorddi'r hufen yn fenyn. Ond ar rai adegau o'r flwyddyn roedd llawer o'r llaeth yn mynd i ffatrioedd eraill, - efallai y byddai ambell ffatri yn brin o laeth i wneud caws. **'Helpu'n gilydd fel 'na odd ffatrioedd bryd 'ny.'** Wedyn roedd *skim milk* yn dod mewn i Felin Fach er mwyn cynhyrchu powdwr – yn fwyd i anifeiliaid. Roedden nhw'n gorfod profi y menyg, y powdwr a'r *skim*, i gael gweld faint o hufen oedd ar ôl yn y *skimmed*.

12.00

Y broses: Byddai'r llaeth yn cyrraedd mewn tsiyrns ar loris. Byddai dreifyr y lori yn tynnu'r tsiyrns *off*, a byddent yn mynd ar *conveyor* a'u tipio. Cyn tipio'r tsiyrn byddai'r dreifyr yn tynnu'r label oddi ar y tsiyrn. Byddai chwech tsiyrn gydag ambell i fferm – dim llawer mwy yn ei chyfnod hi yno. Mae'n cofio yn ystod ambell haf y byddai 10 tsiyrn gan un neu ddwy fferm. Câi'r label ei basio i ferch mewn ciosg, a byddai hi wedyn yn gwybod faint o laeth oedd gan bob fferm – byddai'n cymryd y pwysau. Byddai'r llaeth yn mynd nesa i danc mawr, mawr yn dal miloedd o alwyni. Ond cyn ei fod e'n cael ei arllwys gyda'r mashîn oedd yn tipio'r tsiyrn, byddai hi'n dal peth ohono mewn potel – potel tua *one third* o beint, a byddent hwy wedi rhoi rhifau ar y poteli hyn a phapur ganddynt i gofnodi pwy oedd bia'r llaeth. Roedd tua 30 o wahanol ffermydd yr adeg hynny, (doedd ffermydd ddim yn cynhyrchu fel maen nhw'n neud heddi) – a 30 o *samples* gyda nhw. Bydden nhw'n cario'r poteli hyn mewn *crates* trwm o fetel – **'Meddyliwch chi nawr am 30 o boteli, one third, a glass odd y poteli, odd e'n dipyn o bwyse. Odd ddim yn bell 'da ni i fynd'.**

Yna byddent yn dechrau ar y broses o desto. Y peth cyntaf oedd testo i weld rhag ofn bo fe'n sur. I wneud hynny byddai'n rhoi rhywfaint mewn *test tube* a rhoi hwnnw mewn peiriant i'w

droi a phan fyddai e'n dod allan bydden nhw'n gallu gweld a oedd y llaeth yn sur neu beidio. Yn yr haf byddai'n gwynto llaeth o'r tsyrns eu hunain i weld a oedd e'n sur.

'Chm'bod, chi'n gwitho 'na a chi'n dod i nabod, mae'n rhyfedd, ... on i'n amal yn meddwl bo fi'n nabod y ffermydd 'ma i gyd, chm'bod ... on nhw'n dod fel 'sen nhw'n blant i chi 'chm'bod – yn ffrindie.'

16.20

Och chi'n gallu gwynto llâth ffermydd gwahanol?

'O, on, a odd wahanol wynt 'da nhw ar wahanol adeg o'r flwyddyn. Mae'n dibynnu beth on nhw'n câl i fwyd, 'u ffido. Os on nhw mas mewn porfa ffresh neu'n mynd i ga i bori rêp, ch'mbod, odd y *smell* dipyn yn wahanol.'

Cred bod rhywun yn gwynto yn well pan yn ifanc.

'Bydden ni'n gofyn wedyn trannoeth i'r dreifyr 'na gadw llâth y ffarm 'na naill ochor i ni, tynnu nhw mas ... a wedyn bydden ni'n profi wedyn bob un o'r tsyrns 'na, a os odd na fydden nhw'n paso'r test bydden nhw'n câl mynd nôl wedyn gyda'r dreifyr i fynd nôl i'r ffarm drannoth. A alla i weud wrthoch chi odd dim un dreifyr yn falch .. bo nhw'n mynd nôl.'

Dadansoddi llaeth roedd hi'n ei wneud a byddai'n testo wedyn am faint o *fat* oedd ynddo fe, a *solids*. **'A odd hwnna'n bwysig. A os nag odd e lan i beth on nhw'n disgwyl, bydde 'na brofi bob dydd hyd nes bo fe'n iawn. A wrth gwrs bydde'r ffermydd yn câl llythyron. Ni odd yn neud 'na wedyn.'**

Byddai sampl o hufen yn dod i lawr atynt bob rhyw awr i'w desto o danc mawr oedd yn dal yr hufen. Dylai fod wedi dweud bod y llaeth yn mynd o'r tanciau mawr, trwy broses o oeri, yna trwy bibau – yna roedd yr hufen yn cael ei gadw mewn tanciau a'r llaeth sgim yn cael ei chwythu drwy *cones* mawr ar wres o 120° Farenheit i'w droi yn bowdwr. Ac wrth iddo ddod mâs byddai dyn fan'ny'n bago fe – byddai'n dod trwy'r *chute* yn syth i mewn i'r bag. Doedd y dyn wrth y bag ddim yn cyffwrdd â'r powdwr, wedyn roedd *sealer* otomatig yn cau'r bag. Yna câi fynd allan i'r stordy.

Roedden nhw'n profi'r llaeth, yna'r llaeth sgim a'r hufen a'r powdwr. Yna byddent yn profi'r menyn gorffenedig. Dim ond y llaeth oedd yn gallu cael ei anfon yn ôl i'r ffermydd – ei roi i'r moch. Yr adeg hyn roedd lot o ffermydd yn cadw moch. **'On nhw'n cadw moch achos bod llâth sur yn dod nôl, fi'n meddwl' (chwerthin).**

21.46

Faint ohonoch chi ferched fydde yn y labordy 'ma nawr, gyda'ch gilydd?

Yn y gaea falle fydde un yn llai, achos fydde dim cymint o lâth i brofi. ... Fe fuon ni'n saith 'na ar y mwya, yr adeg on i 'na ar wahan i'r ... *Head*. Amser âth hi fwy prysur

odd ‘na ferch o dano honno wedyn. Achos fydde llâth yn dod miwn saith dwrnod yr wythnos.

Alla i weud hyn nawr, ma fe wedi dod i’n meddwl i, on i’n selog iawn yn y capel, chm’bod yntefe, a wi’n cofio’r gweinidog yn gweud wrtha i, achos bo fi yn gorffod gwitho dydd Sul ‘chwel (dim bob dydd Sul) ... a dyma beth wedodd y gweinidog wrtho i, “Meiryl, bydd rhaid câl *six day cow* ‘to!” ...

Bydde rhywun off bron bob dydd yntefe achos bod y gwaith yn mynd saith diwrnod yr wthnos.

Caent *time and a half* am ddydd Sadwrn a *double time* am ddydd Sul. Gan fod y cyflog yn ddigon bach roedd hi eitha balch cael gweithio *overtime*.

O safbwynt merched eraill yn y ffatri – dwy yn y cantîn, pedair-bump yn yr offis. Fe fu adeg wedyn hefyd pan oedd un neu ddwy o ferched yn glanhau yno hefyd ond nid ar y dechrau. O safbwynt y dynion roedd y *creamery* hollol ar wahan i’r *transport* – roedd gwaith shifft drwy’r amser gyda’r dynion, - 3 shifft mewn 24 awr. Cred bod tua 100 o weithwyr yno. Dim byd arall i gael yn Nyffryn Aeron gyda’r crydd a’r gof wedi mynd.

25. 43

Ydych chi’n cofio faint odd ‘ch cyflog cynta o gwbl?

Na, dwi ddim yn cofio’r un cynta, ond dwi’n cofio’r un dwetha: £8 7s 6c. (yn yr hen arian wrth gwrs) ... ond yr un dwetha ges a fe gadwes i’r pacyn hynny, oedd e’n £10 50 ceiniog – achos ei bod wedi gweithio sawl dydd Sadwrn a dydd Sul (h.y. ar ben y tal sylfaenol o £8 7s 6c.)

Roedd y ffatri ar agor 24 awr drwy’r amser – ddim yn cau. Roedd hi’n gweithio gwaith shifft (ar rota) a bu un amser, pan oedd y *deputy boss* wedi gorffen yna, yn *second in command* ac wedyn roedd yn rhaid iddi fod yna ddydd Sul hefyd. Yn ystod yr haf roedd y llaeth yn cynyddu a doedden nhw ddim yn gâllu ei gymryd i gyd yn yr oriau arferol (8 awr). Byddai’r lori gyntaf yn dod i mewn rhwng hanner awr wedi wyth i naw o’r gloch y bore, ac wedyn bydden nhw’n dod i mewn yn eu tro, Yn y gaeaf bydden nhw’n gorffen dod mewn tua dau o’r gloch y prynhawn. Ond fel bydde’r llâth yn cynyddu – falle yr ai yn bedwar o’r gloch, ond yn yr haf pan fyddai lot fwy o laeth, bydden nhw’n gorfod gweithio ymlaen tan naw – deg o’r gloch y nos. Heblaw hynny bydden nhw’n dechrau am wyth y bore a gorffen am bedwar. Dim ond y dynion oedd yn gweithio trwy’r nos.

Bydde’r cantîn yn cau am bedwar o’r gloch. ‘Bydden ni’n câl deg munud i gâl te deg yn y bore, a wedyn hanner awr i gino, a deg munud arall yn y prynhawn i gâl cwpaned o de.’ Cael y te yn y Labordy. Byddai’n mynd i’r cantîn i gael cinio – *sandwiches a crisps* oedd yno. ‘A bydden ni’n byta rheini ar hast er mwyn câl mynd wedyn i’r *games room, a...* bydden ni’n câl *whare skittles ne table tennis ne darts.*’

O'r Labordy allen nhw ddim cael cinio yr un pryd oherwydd y gwaith. Byddai'r loris yn dod miwn a bydde rhifau gyda nhw ar y loris ac efallai y bydden nhw eisiau lori rhif 8 (dweder) – byddai'n rhaid iddyn nhw fod yna pan fyddai'r lori yna'n cyrraedd i godi sampl o'r llaeth. Yr amser cinio'n amrywio – rywbyrd o ddeuddeg tan un.

31.35

Roedd safon glendid yn uchel yno. Bydden nhw'n gorfod golchi'r poteli llaeth oedd yn cario *samples* a'u steraliso a'r *test tubes* a'r *pipettes*. Roedd yr asid roedden nhw'n ei ddefnyddio yn beryglus.

On ni'n defnyddio'r asids 'ma chwel, i roi ar ben y llâth a hwnnw odd yn separeto ... yr hufen yntefe.

Odd rheina yn beryglus o gwbwl, yr asids?

On nhw'n beryglus iawn, iawn, on.

Odd llosgiade neu rywbeth fel 'na?

Odd, odd – ... na beth on ni'n neud wedyn os on ni'n câl e ar ein dwylo yntefe, bydden ni'n golchi fe dan y tap dŵr ôr, a rhoi *bicarbonate of soda* wedyn ar y lle odd wedi llosgi a odd hwnna wedyn yn 'i wella fe, chm'bod, yntefe.

Doedd hyn ddim yn digwydd yn aml ond roedd rhaid bod yn wylidwrus.

A on ni'n câl pan on ni'n mynd 'na, 'na'r *orders* mowr on ni'n câl oedd i fod yn ofalus. Achos fe allen ni gâl hwnna yn 'n llyged.

Ddigwyddodd hynna o gwbwl?

Naddo ond (ansicr a oeddent yn gwisgo sbectol ond ddim yn credu hynny) ... Ond rhan o'r amser on i 'na odd merch odd wedi bod yn nyrsio a odd hi'n deall wedyn *first aid*, yntefe. Os odd rhywun yn câl cwt ar ei bys ...

Cred o feddwl am y peth eu bod YN gwisgo menyg i drafod y llâth.

O safbwynt hyfforddiant ar y dechrau – yr hyd yn dibynnu ar y person oedd yn cael ei hyfforddi – rhai yn dysgu'n gynt nag eraill. Dim dosbarthiadau nos i wella sgiliau. Roedd y cyflog yr un peth o'r dechrau – dim cyfnod o brawf.

Roedd rheolwr ar y ffatri – Mr Rowlands oedd yno pan ddechreuodd hi. Roedd e a'r *supervisor* yn Gymry. Roedd Mr Rowlands wedi dod o ffatri laeth Pont Llanio pan agorwyd Felin Fach. Gadawodd e ymhen ychydig wedi iddi hi ddechrau yno a daeth 'Gog' wedyn – un o'r gogledd - Mr Phillips – a bu ef yno tra bu hi yno. Bydde fe'n cerdded rownd ac yn nabod y gweithwyr. Roedd e'n dod i'r Labordy. Yn eu *fridge* nhw oedd e'n cadw'i lâth.

37.00

On ni'n câl prynu llâth a menyyn yn rhatach na beth fyddech chi'n siop chm'bod. ... och chi yn câl mynd â faint och chi'n moyyn ... on i'n mynd â fel stên fach ... a honno'n dala dou beint falle. ... On ni'n talu ond yn rhatach.

Mynd â hwn adre – ond dim hufen. Buon nhw wedyn yn ystod y blynyddoedd cynta roedd hi yna yn neud powndi o fenyn (- nage hanner powndi) ac roedden nhw'n cael prynu dau bownd o fenyn yn rhatach yr wythnos hefyd. Rhyw ddwy / dair o ferched yn pacio'r menyyn mewn bocsys. Y swyddfa fyddai'n cadw cownt o faint roedd pawb yn ei gael fel hyn.

Galw'r *supervisor* gyntaf yn Mrs Evans, 'Na, on ni ddim yn ei galw wrth ei henw cyntaf' ond byddai hi'n eu galw nhw wrth eu henwau cyntaf. Cymraes oedd hon – yn dod o Lanfair, ochr draw i Llambed. Gadawodd hi a phriodi a mynd i gadw ffarm. Wedyn daeth dwy ifanc allan o goleg – un o dan y llall yn y swydd; merched o Loegr oedden nhw.

'Cymry on ni – y merched odd yn gwitho lawr yn y Labordy – ie, ac yn y swyddfa a'r cantîn, ... Cymrag on ni gyd ond y ddwy 'ma, y ddwy Saesnes 'ma. Cymry odd fwya o'r staff odd yn y ffatri i gyd – odd dim llawer o Saeson 'na. ... Odd boiler rooms 'na wedyn, le odd gwres yn ? y ffatri a yn twymo'r dŵr, yr holl ddŵr twym 'ma odd isie, a odd dou yn gwitho fan 'ny wedyn yn ffido y boilers. .. A wrth gwrs, yr adeg hyn on i 'na nawr, odd trêyn yn dod i gasglu tipyn o'r llâth 'ma. Odd e'n mynd off nawr i ffatriodd erill, 'chwel, - tancs mowr, tankers mowr .. A dim ond i Felin Fach odd hi'n dod – odd hi'n troi nôl – lein Llambed ... Aberaeron. Ond wedi i'r trêyn i orffen rhedeg i Aberaeron odd hi dod wedyn i Felin Fach o achos y llâth 'ma chwel.'

Ar ôl i'r tren stopio roedd y llaeth sgim yn mynd i ffwrdd mewn loriau tancers i ffatrioedd yn Crudgington. Llangefni ...

Roedd Llangefni a Wem yn neud caws. Yn yr haf byddai llawer gormod o laeth i'w gael i'w brosesu yn Felin Fach.

43.14

Pan och chi'n dechre chm'bod fel merch ifanc nawr, yn y ffatri, odd y lleill yn whare rhyw dricie bach arnoch chi? Odd 'na rhyw drics bach on nhw'n whare ar y merched newydd?

Chi'n gwbod pan fyddwch chi'n câl *troupe* o ferched yn gwitho gyda'i gilydd yntefe, smo'r cytundeb 'run peth a se dynion 'da chi yntefe ..., ond na, fydden i'n sobor iawn. Ond odd y dynion yn dod miwn i'r Labordy, dod â *samples* i ni chi'n gweld, ... o hufen neu sgim ... a odd, odd rhyw jôcs bach yn ... Â i ddim i weud wrthoch chi beth odd mlân bryd hynny ... odd lot o sbort 'na.

Nid yw'n gallu meddwl am stori ar y pryd am hynny. '*Troup* o ferched ifanc on ni! Eitha drygionus ma rhaid i fi weud. ... Fi'n cofio un o'r merched nawrte, a odd hi yn mynd draw nawr i'r hyn o'n i'n alw yn *Powder Room* a fan 'ny odd bocs *cardboard* mawr i gâl ... a odd y llawr odd fan'ny nawr yn glir, a un o ni'n mynd miwn i'r bocs a'r llall yn tynnu hi o un pen i'r llall. ... rhyw ddwli fel 'na chm'bod ... dim byd cas.

A wrth gwrs on ni'n câl wedyn Parti Nadolig – bydde fe'n câl 'i gynnal mewn hotel fel y Feathers yn Aberaeron, mynd lawr i Aberteifi, mynd lan i'r Marine yn Aberystwyth; a ni merched y Labordy odd yn neud hyn wedyn, ar ôl y gino wedyn bydden ni'n entyrteino ... bydden ni'n canu amdano rhai ohonyn nhw, achos chi'n dod i nabod y bobol 'ma yn dda, on'd ych chi? Bydden ni'n cwrdd â nhw'n amal yn y cantîn pan fydden ni'n câl bwyd, a bydden ni neud penillion – wel fi odd yn neud penillion, a ma nhw gen i o hyd, a bydden ni'n canu – rhyw entyrteinment bach fel 'ny.'

A wedyn Nadolig (dim ar y dechre) roedd parti i blant y gweithwyr – lan at 11 oed. A bu hi'n un o'r rhai oedd yn mynd i siopa i gâl yr anrhegion i'r plant yn Aberystwyth. Erbyn hyn roedd car ganddi – dechreuodd yno yn 1957. Aeth dwy ohonyn nhw i siopa – un o'r swyddfa a hi, - on nhw'n gwybod oedran y plant. Prynu anrhegion yn Woolworth ac mae'n cofio mai dechrau mis Rhagfyr yr oedd yn mynd i siopa gan fod y parti ryw wythnos cyn y Nadolig, a'r tro hwnnw wnaethon nhw ddim cychwyn am adre tan wedi i'r siopau gau am hanner awr wdi pump, a hithau'n rhewi. Gollyngodd y ferch arall i lawr yng Nghilie Aeron ond yna wrth ddod lawr am adre lawr rhiw, aeth y car allan o gontrol ac i'r clawdd. Chafodd hi ddim dolor. Digwyddodd hynny tua 1962. Ansicr sut oedden nhw'n talu am y presentau. Merched y cantîn oedd yn gwneud y bwyd.

Ei chyflog cynta – roedd *National Insurance* a treth yn cael ei dynnu allan. **'A odd chwech ceinog yn yr hen arian yn câl i dynnu allan ar gyfer y *Social Club*.'**

49.50

Roedd yn perthyn i Undeb – roedd hi'n bwysig yn y ffatri. **'Os bydde rhywun mewn trwbwl yntefe, bydde fe'n câl 'i setlo 'n bydde fe?'** Nid yw'n gâllu cofio enw'r undeb, nac os oedd Swyddog Undeb yn y ffatri na sut roedd yr arian yn cael ei gasglu.

Nid yw'n gallu cofio llawer o anghydfod yno. **'Ma'n rhaid gweud odd 'na gydwitho da yna. ... Odd pawb yn falch i gâl gwaith fi'n credu achos odd dim amrywieth gwaith yn Dyffryn Aeron. .. Achos on nhw'n dod o Lanybydder, on nhw'n dod o Synod Inn, on nhw'n dod o gyfeiriad Llan-non, Llanrhystud, on nhw'n dod o dipyn o wahanol lefydd ... a rhai o nhw o eitha pell.'**

Sut och chi'n mynd nôl a mlân i'ch gwaith?

... Ar ôl gwitho yna bum mlynedd, on i wedi cadw tipyn o arian, on i wedi safio tipyn o arian, a fe brynes i gar, a 'ma llun y car ... Morris 1000 a'i *number* e odd MEJ 358 – fi'n cofio'r *number* 'na. Cyn hynny on i'n gorffod mynd â beic dwy filltir lawr i Cribyn, a rhywun odd yn gwitho yn y ffatri wedyn odd yn dod trwy Cribyn, a on i'n câl lifft (a nôl gyda'r nos). Roedd llond car ohonyn nhw'n mynd fel hyn – cyn amser rheolau *seat belts*!

Mae'n cofio ffwdan ambell i aeaf – ar eira mawr ac yn methu dod gartref i fyny'r rhiwie o Felin Fach a gorffod cael ei gwithio – **'Mwy o sbri na dim byd arall'**.

Yn y flwyddyn nawrte 63 ... gethon ni eira mowr. A fe gerddes i chm'bod – na chi p'run mor gydwybodol on i yn 'ng ngwaith – fe gerddes i o gartre i'r gwaith a phan

gyrhaeddes i, fe wedodd y rheolwraig wrtho i ‘Wel, Meiryl fach i beth och chi (odd dim ffôn ‘da ni i gâl gartre ...).’ Arhoses i ‘na ryw ddwy-dair awr a wedodd hi ‘Na fe, gallwch chi fynd nawr.’ Cafodd lifft i Felin Fach a cherddodd adre ... chwech a hanner (milltir) un ffordd.

Byddai’n cloco i mewn yn y bore ac allan gyda’r hwyr. ‘Yn ôl yr orie on ni wedi gwitho on ni’n câl ‘n talu.’ Fyddai hi byth yn hwyr felly nid yw’n gwybod a oedd cosb am hynny. Pan fyddai’n cyrraedd byddai’n siarad â gweithwyr eraill yn y *cloakroom*... ond fydden nhw ddim yn dechrau ar eu gwaith tan wyth o’r gloch. Gorffen o bedwar i bump. Weithiau byddai’r sawl a oedd yn rhoi lifft iddi â diwrnod rhydd ac i ddod adre byddai’n dal bws Crossville i Gribyn a cherdded y ddwy filltir adre.

55.36

Roedd rhif ganddi fel gweithwraig ond nid yw’n gâllu ei gofio er mai’r un un fu ganddi am ei hamser yno. Byddai’r rhif ar y garden cloco mewn ac ar y pecyn pae. Arian parod oedd y pae.

Beth och chi’n neud â’ch arian bob wthnos? Och chi’n gorfod rhoi e i’ch rhieni?

Wel, on i’n spoilt. Na, on i’n talu dim a gweud y gwir wrthoch chi. On i’n cadw peth at wario yntefe – on i’n Steddfoda lot, yn cystadlu yntefe. ... a wedyn whist drive neu gyngerdd. Ar wahan i hynny wedyn on i’n safio ... ges i gar. ... weda i wrthoch chi pa mor awyddus on i i basio’r test, fe ges i e (y car) ym mis Mawrth ... a bases i’r test ... yn mis Ebrill 26 ...’

Roedd yn gorfod dysgu gyda’r nos yn y tywyllwch! **Cystadlu ar adrodd** roedd hi’n ei wneud yn yr Eisteddfodau – mae ganddi lu o gwpanau yn y cwpwrdd yn y gornel. Ond erbyn hyn mae ei hwyrion wedi mynd â sawl un ohonynt. Byddai’n canu *duets* hefyd – dysgu hynny yn ysgol Aberaeron. Roedd y capel yn bwysig iawn hefyd – Capel yr Annibynwyr ac roedd hi’n dysgu’r plant yno. Ac yn organyddes yn ogystal am flynydde. Bu’n ysgrifennydd wedyn yn trefnu dramâu a chyngherddau i ddod yno. ‘**Och chi’n gorfod neud ‘ch entyrteinment ‘ch hunan bryd hynny.**’

Roedd un neu ddwy o ferched y ffatri yn debyg iddi hi yn cystadlu – ‘**Odd pawb yn mynd i naill ai capel neu eglwys (bron pawb ddylen i ddweud) o ni’r merched yntefe.**’ Yn ystod ei chyfnod hi yn y ffatri fe welodd hi lot o fynd a dod yna. Fe briododd y merched hyn yn eitha ifanc – roedd hi’n 27 yn priodi.

59.30

Och chi’n câl gwitho ar ôl priodi?

Dim yn y blynydde cynta. Os odd rhywun yn priodi odd hi’n gorfod bennu gwitho ‘na. Ond odd wedi dod erbyn on i, priodes i yn 1966, a adawes i yn 1968, ond odd y rheol newydd wedi dod mewn, yntefe, so fe aroses i wedyn y ddwy flynedd ‘na o 1966 hyd 1968. A wedyn es inne i blanta.

Och chi’n câl gwitho ‘na tra och chi’n disgwyl chm’bod?

Lan i saith mis. Fi'n credu mai fel'na odd hi yn gwaith yn bob man bryd 'ny. ... odd hi'n hen bryd achos on i'n handlo'r crates trwm 'ma, chm'bod. ... Ie, odd e'n amser cysurus dros ben, ma rhaid gweud. Fydden i ddim wedi gorffen 'na onibai bo fi wedi mynd i blanta.'

Gwyliau – cred mai pythefnos oedden nhw'n gael ar y dechre ond iddo godi i dair wythnos wedyn. Roedd yn rhaid bwcio mlaen achos allai'r ffatri ddim cau ac nid oedd yn bosibl cael gwyliau gyda grŵp o fenywod.

Chi'n cofio ble buoch chi ar 'ch gwylie?

Dim unman! Na, gartre a mynd i rywle – y blynydde cynta 'ma – odd dim car i gâl wrth gwrs, on ni'n dala bys a mynd i Aberystwyth. Odd mynd i Aberystwyth yn 1957 yn rhywbeth mowr achos dyna ble odd trips ysgol Sul ni'n mynd 'chwel, yntefe. Ie, dwrnod bach fan hyn a fan draw ... Odd rhai yn gwitho dydd Nadolig y cyfnod 'na a trannoth y Nadolig yntefe. No, odd rhaid bod y llâth yn dod miwn a'r gwaith yn mynd mlân. ... Odd dim sôn am Pasg pryn'ny ... Capelwraig on i bryd 'ny ond fe droies i'r eglws wedyn, wedi priodi, a'r eglws yn cadw fwy o'r gwylie. ...

Ond gyda'r Milk Marketing Board nawrte, on nhw'n rhoi wedyn gwylie spesial i rywun bob blwyddyn. On nhw'n gâlfe fe yn Sydney Foster Award ... a fe enilles i hwnna un flwyddyn – chwech ohonon ni i gyd, ond odd y chwech yna o ryw ffatriodd erill, falle bo nhw yn y swyddfa, odd dim rhaid bo nhw'n gwitho yn y Labordy, a enilles i hwnna nawrte, nôl yn 1964 fi'n credu odd hi. A on ni'n câl wthnos o wylie wedyn a on i'n naïve iawn byti trafaelu gyda tren.

1.03.30

Mae'n sôn am deithio i Lundain ar y trê, i gwrdd â'r merched yma – o Gaerfyrddin. Wrth lwc roedd merch o Gribyn wedi priodi heddwac ac yn byw yn Llundain a daeth hi i'w chwrdd yn Paddington a mynd â hi i Thames Ditton a gofalu amdani yn dda.

Odd e'n wylie addysgiadol hefyd, ... on ni'n symud wedyn o un man i'r llall – gwahanol ffatriodd nawr a wedyn on ni'n sefyll wedyn yn gwahanol fanne. ... Odd hi'n agoriad llygad mowr i fi achos on i ddim wedi bod ar wylie eriôd. – Falle bo fi'n anghywir i weud 'na, do fues i'n aros 'da modryb, ond dim byd mwy na 'na chwel, yntefe.

Roedd y lleill yn dod o'r trefi mawr ac yn gyfarwydd â trafaelu. Ron nhw'n teithio mewn dau gar. Merched on nhw i gyd. (Mae'n cywiro'i hunan fan hyn – wrth fynd am gyfweiliad y bu'n aros gyda'r ferch o Gribyn nid pan oedd hi'n mynd ar y gwylie – 'Ma'r cof yn pallu chi'n gweld ar ôl yr holl flynydde 'ma').

Ges i gyfweiliad a on i'n gorfod ysgrifennu wedyn hanes – ma hwnnw gen i rywle hefyd, wi'n siwr 'i fod e, copi ohono fe.

Ych hanes chi'ch hunan ne hanes y gwaith?

**Ie, beth dwi wedi'i weud wrthoch chi nawr – ond bo fi'n cofio fe'n well bryd hynny ...
Odd hwnna yn fraint ac anrhydedd 'te. ... Y rheolwr ofynnodd i fi a on i'n fodlon.**

A och chi'n câl tystysgrif, ne beth och chi'n gâl?

Na, na, ond fe gethon ni'n llun (copi ohono).

Mae'n sôn am gylchgrawn yr MMB oedd yn dod mâs bob tymor. Roedd yn rhoi hanes holl ffatrioedd yr MMB. Ansicr a oeddent am ddim neu yn 6 cheiniog?

Odd hwnna'n cadw chi mewn cysylltiad â'r cwmni mewn ffordd on'd oedd e?

Odd, odd. Ond on ni ddim yn neud dim byd â ffatriodd erill – hyd yn oed Pont Llanio chm'bod, odd ddim ond rhyw ddeuddeg milltir ... na, na on ni ddim yn gwobod dim o'u hanes nhw. ..

A nawr, y flwyddyn orffennes i yn y ffatri nawr, 1968, odd pethe'n newid 'na. Odd Pont Llanio yn cau, a odd llâth Pont Llanio wedyn i gyd yn dod lawr i Felin Fach. Ac fe gath lot o newid ddigwydd 'na. On i'n gorffen yn mis Chwefror a wedyn yn mis Mai ... yr un flwyddyn odd y llâth yn dod o Bont Llanio. ... Ffatri fach odd Pont Llanio o'i chymharu â Felin Fach ... a wedyn bydde isie rhagor o staff.

1.08.50

Pan och chi'n gadel gaethoch chi barti ffarwel?

Do, a fe ges i bresant, .. bowlen odd hi, bowlen glass â coese iddi.

Cafodd hi a Harri, oedd ddim yn gwiethio yno ar y pryd, ddau blat (Minton China) yn anrheg gan Reolwr y Ffatri (Mae'n eu dangos yn y cwpwrdd). Dechreuodd Harri weithio yno ar ddiwedd 1967 (1957??) ond roedd e wedi dod o ffarm ac ar yr adeg yna roedd *National Service* mewn bod a os nag och chi'n neud gwaith amaethyddol och chi'n gorfod gwneud cyfnod o *National Service*. Dalion nhw lan 'da fe wedyn a gwnaeth e ddwy flynedd yno, ond roedd hyn yn cyfrif at gael arian mas ar derfyn gweithio. Buodd e *off* am ddwy flynedd ac wedyn roedd yn rhaid iddyn nhw ei gymeryd yn ôl, so dath e nôl i witho i'r ffatri (bu e'n gwneud *National Service* o 1958-1960) – buodd e 'na am rai blynnydde wedyn. Gan ei bod hi'n ofni bod ar ei phen ei hunan yn y nos – gan ei fod e'n gwitho *shift work* (y tair shiff : 7y bore -3; 3-11; 11 y nos - 7 y bore mewn rota) gadawodd e'r ffatri a bu oddi yno am flynyddoedd wedyn – 12 mae'n credu, ond erbyn hyn roedd y plant wedi tyfu ac roedd ganddi gwmni yn y tŷ a ath e nôl i witho 'na, yn 1974 ath e nôl. Erbyn hyn roedd pethau'n wahanol.

Y nosweth es i gyda fe gynta nawrte, odd dod gartre o Steddfod Ffald-y-brenin ... - mis Ebrill odd hi ond on i'n nabod e achos on i'n gorffod mynd mâs dipyn o'r Labordy chi'n gweld, i moyn sample.

1:13:14

O safbwynt rheoliadau iechyd a diogelwch:

Yr amser ‘ny wedyn ‘te odd dim sôn am y pethe ‘na yntefe, ond os bydde rhywun wedi câl anlwc ... bydde fe’n câl ‘i gofnodi mewn llyfyr, a’r dyddiad a beth odd e. Os odd isie mynd i’r ysbyty neu mynd at y doctor odd rhywun yn mynd â chi o’r gwaith.

Chafodd hi mo’r profiad hwn – bu hi’n lwcus iawn, iawn ‘ar wahan i gâl bach o losg falle gyda’r asids on i’n defnyddio ond on ni wedi câl ein trwyddedu bo ni’n golchi’r man hynny gyda dŵr oer, yntefe. ‘

Doedd dim nyrs yn y gwaith. Dim ystafell arbennig chwaith. Roedd *cloakroom* ac i fan’ny bydde hi wedi mynd. Ond nid yw’n cofio neb yn sal ac yn gorfod mynd mâs o’r Labordy. Fydden nhw ddim wedi siarad am bethe fel *periods* yn y cyfnod hwn.

Odd hi’n swnllyd yna o gwbwl?

On ni’n dawel wrth ein gwaith, achos odd rhaid, yntefe.

Roedd peiriannau yn gwneud sŵn ond roeddech chi’n dod yn gyfarwydd ag e. Roedd ychydig bach o sŵn gan y *testers* ron nhw’n eu defnyddio. Roedd digon o ole yna ac roedd y gwres yn iawn. Nid yw’r gwaith wedi effeithio o gwbwl ar ei hiechyd hi.

On i’n lico llâth – O ie, ‘na beth on ni’n câl neud wedyn os och chi am, wedyn – och chi’n câl hifed y llâth yn y gwaith chm’bod, .. a wedyn on i’n mynd i’r cantîn, a on i’n llanw’r botel ‘ma – *plasma bottle* on i’n gâl hi, - a on i’n llanw honno y bore, .. on nhw’n cadw peth llâth nôl yn y tsiyrns achos odd y gweithwyr yn gâller helpu’u hunen fan ‘ny i lâth – hyn a hyn on ni’n gâllu mynd yntefe. On i’n mynd â’r botel ‘na wedyn, odd neb llawer ar wahan i fi’n neud e, on i ddim yn lico te chi’n gweld, ac on i’n gyfarwydd â llâth – wedi câl ‘n magu ar y *small holding*. A on i’n rhoi’r botel yn y *fridge* a on i’n mynd â hi gyda fi wedyn i’r cantîn ... on i’n mynd â bwyd ‘n hunan. On i’n prynu fe ambell waith, odd dim lot o ddewis chi’n gweld, o *sandwiches* bryd hynny, a wedyn sbam chi’n gweld a tomato yn yr haf, a on i’n mynd â bwyd ‘n hunan.

Ron nhw’n câl tipyn o sbri yn y cantîn, dodd e ddim yn fawr. Gweiddi a phryfocio’i gilydd - y dreifyrs, oedd mewn gan amla yr un pryd â nhw. Roedd y dreifyrs yn mynd allan i gasglu tsiyrns ddwywaith (y dydd) ar y ffermydd. Roedd y llaeth wedi’i bastwreidio eisoes yn y tair tsiyrn a oedd allan ar gyfer y gweithwyr.

Roedd tolledau ar eu cyfer – roedd rhywun yn eu glanhau. Roedden nhw’n gorfod gofalu fod yr offer yn y Labordy’n lân ac wedi’i steraleisio. Ond roedd rhywun yn dod i mewn i frwsio a golchi’r llawr wedi iddyn nhw orffen yno.

1:19:00

Doedd dim miwsig yn y gwaith a dim canu. ‘**Dim ond i neud â gwaith**’ roedden nhw’n cael siarad. Ambell sgwrs wrth iddynt olchi lan. ‘**Odd gwaith golchi lan ofnadw ‘da ni chi’n gweld. – yr holl boteli a’r pipedi ‘ma a’r pethe on ni’n ddefnyddio yn y gwaith.’ ‘On nhw itha strict’.** ‘**Odd gwahanol waith chi’n gweld yntefe – bydde un yn neud un peth**

am rai wthnose; wedyn bydde dwy wastad nawr – pan fydden ni'n mynd mâs o'r Labordy i colecto'r llâth yn y poteli bydde rhaid câl dwy at hynny. Bydde un yn y ciosg 'ma yn codi enwe y ffermydd 'ma a'r rhif arno fe a bydde'r llall yn cymeryd y sampl. ... UN waith y mis y bydde'n ni'n testo llâth ffarmwr os odd popeth yn iawn – on i'n gorfod neud e nes bo ni'n câl y *result* iawn.

Dim ond un ferch mae hi'n ei chofio'n smocio – a hithau wedi bod yn nyrs! Dim ond yn y cantfîn roedd smocio – dim yn unman arall yn y ffatri. Smoco gyda cwpaned o de. 'Na, on i ddim yn gweld smoco a on ni byth yn gweld stwmpyn, dim un man! .. On nhw'n ffysi iawn ambyti 'na'.

Odd 'na rai ffermwyr – och chi'n gweud ma unwaith y mis och chi'n profi'r llâth 'ma – odd na rai ffermwyr yn gallu dod rownd i hynna mewn unrhyw ffordd?

O odd! On nhw lot o ffrindie 'da'r dreifyr yntefe, a fi'n credu bod tipyn o *backhanders* yn paso, odd 'na ryw storie bach amdany'n nhw ...

Beth on nhw neud – bydde'r dreifyr yn dweud – “Ma nhw wedi profi'ch llâth chi ddo” ife?

Na fe.

A wedyn, beth fydde'n digwydd i'r llâth? Beth fydden nhw'n neud â'r llâth wedyn 'te? Shwt bydden nhw'n twyllo?

Wi'n credu bod rhai ohonyn nhw yn codi'r hufen o'r tsiyrns a neud menyn gartre ag e. Wel, odd storie yn mynd ar hyd lle. Ond ma'n rhyfedd, glywes i mo hynny amser on i'n gwitho 'na. On nhw'n ofalus bo nhw ddim yn gweud wrtho i. Wedi hynny glywes i am hynny yntefe.

Stopiodd hynny pan ddaeth y *tankers*.

I: 23:19

A wedyn 'te fe weles i lawerodd o withe falwod mewn tsiyrn, do! A weles i llygoden. 'Na shwt odd 'na'n digwydd - ... yn yr haf amser bydde gwres mawr 'da hi, a bydde'r ffermwyr yn rhoi'r tsiyrns 'ma mâs ar y stand lâth, a falle bydden nhw'n mynd am y dydd i rywle chi'n gweld i witho ... wedyn wrth gwrs on nhw'n gadel caead y tsiyrn yn gil-agor, ar agor chi'n gweld yntefe, a falle, wi ddim yn gwbod, bod rhai ffermwyr yn mynd mâs â llâth nosweth cyn 'ny chi'n gweld, a odd y falwaden ma yn ffindio'i ffordd miwn, do. Wel bydden ni wedyn yn cadw'r tsiyrn 'na nôl.

Byddai'r tsiyrn yna yn mynd yn ôl i'r ffarm heb ei thrin?

A 'na beth odd yn digwydd wedyn, amser 'ny, yn y dechre myno, odd dim *coolers* i gâl gyda'r ffermwyr 'ma ar 'u ffermydd chwel yntefe, a wedyn on nhw'n oeri'r llâth mewn twba ne rywbeth, ne falle dan pistyll ne rywbeth, a bydde'r caead 'to yn gil-agored ..

Odd ffermwyr sir Aberteifi i fod yn enwog am roi dŵr ar lâth, odd 'na dystioleth o hynny o gwbwl?

Na, dos 'da fi ddim un dystioleth. Yn Llundan falle ...

Odd 'na rai pobol wedyn odd yn ffindio ffordd o fynd â mwy na'u siâr o lâth a menyn o'r ffatri? Odd hwnna'n digwydd?

Llâth odd, achos on ni'n câl helpu'n hunen i lâth. Ond dim menyn – on ni'n prynu'r menyn.

Yr ochr gymdeithasol – 'Fuon ni'n câl "It's a Knock-out" yn yr haf. Ond fe ddath miwn wedyn mae'n debyg, fues i ddim – on i ddim yn un odd yn mynd i dafarn – fuodd 'na beth where mewn tafarne – darts. Wi ddim yn credu bod e'n rhan o'r gwaith.

Os ych chi'n meddwl nôl nawr, at y cyfnod pan och chi yn y ffatri, allech chi weud bo chi wedi mwynhau 'na. Beth yw'ch argraffiade chi nawr?

O on! On i wedi mwynhau dros ben. Fydden i ddim wedi dymuno gwitho yn unman arall. Yr adeg hyn nawr odd y Ffatri Slimma 'ma yn Llambod, a mae'n debyg bod y nhw yn talu i'w cyflogwyr (?) nhw yn debyg iawn i beth on ni'n câl yn Felin Fach. Dyna'r gwaith odd yn talu ore .. a bydden i byth yn meddwl (roedd Slimma yn talu ryw beth tebyg felly) – Fwynheues i'r un ar ddeg mlynedd fues i yna, merched bach neis i witho 'da nhw a on i'n cymdeithasu ambell waith yn y nos – anamal iawn on ni'n neud 'ny. ... Odd lot o sbri gyda ni yn y cantîn chm'bod yntefe, os on ni wedi bod yn rhywle.

1:27:36

Och chi'n mynd i briodase'ch gilydd er hynny on'd och chi? Odd hwnna'n rhywbeth. Dwedwch wrtho i beth odd yn digwydd bryd hynny.

On ni ddim yn *guests* ... a on ni'n câl amser *off* nawr, ryw awr falle, os bydde un ohonon ni'n priodi, a mynd wedyn i'r capel ne'r eglws, a fan'ny priododd pawb yn ystod yr amser bues i 'na, a on ni'n mynd i fan'ny wedyn a neud '*Guard of Honour*' dros y drws – yr eglwys neu'r capel, .. a on ni'n mynd â rhywbeth on ni'n ddefnyddio yn y Labordy wedyn, a rhoi rheini uwchben y priodfab a'r briodferch amser on nhw'n dod mâs.

Och chi yn eich gwisgoedd on'd och chi?

On, on, on ni'n lân. ... Achos fe briododd lot o ferched yn y cyfnod bues i yna.

Odd 'na rhywbeth ... Beth fyddech chi'n gweud fyddech chi wedi'i fwynhau? Y gwaith? Neu y gwmieth neu'r ddau beth neu beth?

Ie, ie, y cymdeithasu - y gwmieth fel och chi'n gweud – cydwitho, achos on ni yn cydwitho yn dda. Fel on i'n gweud wrthoch chi, fydden ni – un yn neud rhywbeth, neu ddwy .. och chi'n dod mlân yn iawn.

Chi'n cofio unrhyw un yn câl sac o gwbl 'na?

Na na, ond fe fuodd un yn lwcus i gâl 'i chadw. Pryd hynny wedes i bo fi'n feichiog neu bydde hi wedi câl mynd. ... Odd hi'n ferch neis. Achos odd 'na rywun yn dod rownd unwaith y mis nawr, on ni ddim yn gwbod pwy ddwrnod odd e'n dod na dim byd, na amser y dydd na dim byd, a wedyn on ni'n gorffod cadw wedyn, y llâth 'ma yn y boteli fydden ni wedi'u casglu o'r tsiyrns falle am naw y bore – on ni'n gorffod cadw nhw wedyn tan pryhawn, - beth on nhw'n gâlw'r dyn 'na odd yn dod rownd? Wel i tsecio odd e'n dod - 'n gwaith ni. Odd e wedyn yn cymeryd sample o'r rhai o'r poteli 'ma – gwedwch rhyw ddeuddeg sampl, ac yn ail-neud nhw ar ein hole ni, i gâl gweld a on ni wedi neud e'n iawn. ... On ni byth yn gwbod pryd odd e'n dod, na. ...

Wrth gwrs, bydde fe'n neud *reports* wedyn a fuodd un ferch, odd hi wedi câl mwy na unwaith un mis ... – pethe ddim yn iawn, a bydde hi wedi câl mynd onibai bo fi wedi gweud bo fi'n mynd.

Yr adeg 'ma och chi ddim yn mynd fel ma nhw heddi i weud wrth bawb "O fi'n disgwl babi". Och chi ddim yn gweud nes bod e'n amlwg.'

Ar ôl gadael – cafodd dri o blant. Aeth hi ddim yn ôl i weithio yn y ffatri. Pan oedd yr hynaf yn ddeg oed aeth i weithio fel Home Help, blwyddyn a hanner sydd rhwng pob plentyn. Fe orffennodd yr MMB wedyn ac fe werthon nhw'r ffatri i Dairy Crest, on nhw'n cynhyrchu yr un beth. Wedyn gwerthwyd y ffatri sawl tro ac mae'n cynhyrchu powdwr a llâth o hyd.

Mae'n dal mewn cysylltiad â rhai o'r merched yn y gwaith – merched lleol on nhw – briodon nhw i gyd o'i blân hi. Ar y dechrau bydden nhw'n neud tipyn mwy, 'dim bo ni'n siarad am yr hen amser, achos nawr, "Ble ma'r plant ... " a pethe fel'na sy ar 'n meddwl ni. ... Ambell waith 'yn ni'n gweud "Wyt ti'n cofio ...?"

English summary

Felinfach Creamery, Ceredigion (1957-68)

Interviewee: VSW053 Mrs Meiryl James

Date: 11: 04: 2014

Interviewer: Catrin Stevens on behalf of Women's Archive of Wales

Meiryl's full maiden name was Elinor Meiryl Jenkins. She was born on 10th February, 1938 between Dihewyd and Mydroilyn. When she was two years old the family moved to Dihewyd and then to the small village of Troed-y-rhiw Capel y Brwyn. Her parents kept a small holding. She attended Dihewyd Primary School and then went on to secondary school (the grammar school?) in Aberaeron after passing her scholarship exam. She passed O levels (?) in Welsh, Geography and Scripture. She enjoyed school and left when she was nearly nineteen. She wanted to teach but wasn't accepted in Bangor College. She then tried to get a place in Shrewsbury but didn't have the necessary qualification in English Language.

She tried to pass her English Language twice. (She didn't do A level.)

4.00

The only employment options open for her in the Dyffryn Aeron area were in the milk factory or in the garment making factory, Slimma, in Lampeter. There were no jobs for maids on farms by then.

Meiryl had considered doing an NDD (National Dairying Diploma) in Agriculture in Aberystwyth but didn't in the end.

She got work in the factory in the laboratory in Felinfach after being interviewed. No qualifications were required as training was provided which involved working with somebody experienced until she understood the job. She started there in 1957 and was there until 1968. The factory was officially opened in 1952 but they had been taking milk from 1951.

'We sold milk at home so I wasn't stupid, not totally stupid, about the process that took place.'

At home they sold milk and made butter, especially in the winter if the snow prevented the lorry from coming to collect the milk.

8.03

The churns contained 5 gallons, and then later on 8 gallons, although they had 10 gallon churns in the factory.

She wore a cap and overall to work. Working in the lab with acid, often, holes would be burned into her clothes and the white cotton coats would get dirty so they changed their overalls about three times a week.

The girls didn't have to wash their work clothes – they were sent to a laundry. They wore Wellingtons as there was always water everywhere - hosepipes and washing...

She worked for the Milk Marketing Board whose head office was in Thames Ditton, Surrey. The factory produced cream which was churned into butter. Sometimes they sent some milk to other factories which were short of milk to make cheese.

‘We helped each other – that’s how factories were in those days.’

Skim milk came in to Felinfach to make powder for animal feed.

12.00

The process: Milk arrived in churns by the lorry load. They were unloaded, a sample taken, and the milk tipped into a large tank. Milk from approx. 30 farms came into Felinfach. Then came the testing – firstly a test for sourness. (In the summer, the nose was sometimes the only equipment required.)

16.20

“There was a smell for each farm... you got to know them and they were like your children... and a different smell at different times of the year, depending on the cattle’s feed. If they’d been out on fresh pasture or grazing on rape, then the smell was quite different.”

If there was a sample which needed further testing, the driver would keep the following churns (from that particular farm) separate and each churn would be tested. If they didn’t pass, the churns would be returned to the farm.

The milk passed from the large tanks through a cooling system and the cream was kept in one tank while the skim milk was blown through cones at 120° Fahrenheit and turned to powder. Meiryl tested the fats and solids levels to ensure the milk was of a high standard. A cream sample from the large cream tank would arrive hourly at the lab for testing. The lab also tested the skim milk and the powder. Then they’d test the butter. Any milk returned to farms was usually fed to pigs which many farms kept. **“They only kept pigs because sour milk kept being returned to them (laughs).”**

21.46

At most, 7 girls plus the “head” worked in the lab. at any time. Sometimes the “head” had a deputy because milk arrived at the factory 7 days a week.

“I was a regular chapel-goer and I remember the minister telling me, because I sometimes worked on a Sunday,... “Meiryl, they’ll have to invent a *six day cow!*”

Workers were paid time and a half for working on Saturdays and double time for Sundays.

There were other girls in other parts of the factory: 2 in the canteen and 4 or 5 in the office. There were also 1 or 2 girls engaged as cleaners. The men working in the creamery itself were split into three 8 hour shifts. There were approx. 100 working there. There was no longer a cobbler or blacksmith in the Vale of Aeron so, for many, the factory was the only option for employment.

25. 43

Meiryl can't remember her first pay – but she remembers she was paid £8 7s 6d when she finished and her last pay packet (including overtime) contained £10 10s.

The factory was open 24 hours a day. Meiryl worked on a rota system. At one time when her “deputy boss” left, she became the “second in command” and was required to work on Sundays too. During the summer, milk production increased and they couldn't manage all the deliveries within the normal working hours (8 hours). The first lorry usually arrived between 8.30 and 9am. During the winter, deliveries had usually finished by 2pm and as the milk yield increased this could move to 4pm and sometimes in the summer, when there was much more milk, they'd have to work until 9 or 10pm.

The canteen closed at 4pm. **“We had 10 minutes for tea at 10 and ½ hour for lunch and another 10 minutes for tea in the afternoon.”**

Tea was taken in the lab. They went to the canteen for lunch – sandwiches and crisps. **“And we'd eat them quickly so that we could go to the games room to play skittles, table tennis or darts.”**

Lunch was staggered because lorries were expected to arrive regularly.

31.35

Safety standards were high. Everything had to be sterilised – bottles, test tubes, pipettes.... Acids were used in the testing process.

“We used acid... which were poured on the milk to separate the cream. Very dangerous. If we got any on our hands we'd run them under a cold tap and apply bicarbonate of soda...”

They wore gloves but Meiryl can't remember if they wore goggles. There was a former nurse who knew first aid.

There was no trial period and training was done on the job.

The manager was Mr Rowlands who came from Pont Llanio milk factory when Felinfach opened. When he left, he was replaced by a North Walian – Mr Phillips. He'd walk around getting to know the workers. He even kept his milk in the lab fridge.

37.00

Workers could buy milk and butter at a reduced rate.

The first lab supervisor was Mrs Evans from Llanfair near Lampeter. She married and left to farm. Her replacements were 2 young English girls straight out of college.

Apart from these two, all the girls who worked at the factory were Welsh. Most of the workers in the rest of the factory were Welsh too.

A train used to collect milk from the factory to be taken to other factories. Later, the milk was taken by road in large tankers to Crudgington, Llangefni and Wem.

43.14

The lab. girls organised Christmas parties at The Feathers Hotel in Aberaeron or somewhere in Cardigan or the Marine, Aberystwyth. After a dinner, the girls would provide entertainment like singing songs about some of the characters amongst the staff.

There was also a Christmas party for the staff's children. Meiryl remembers driving to Aberystwyth to buy presents in Woolworth. It was freezing weather and on her way home she lost control of the car and ended up off the road. (c. 1962)

National Insurance and tax was deducted from her pay packet "**And sixpence for the Social Club.**"

49. 50

Meiryl was a union member: "**If someone was in trouble, it would get sorted out wouldn't it?**"

There were not many disputes. Most workers were glad of the work and they came from far and wide – from Llanybydder, Synod Inn, Llan-non, Llanrhystud, from many places, some quite far away.

"... **After working there for 5 years, I'd saved enough to buy a car...**" (Shows photograph)

Before her driving days, Meiryl cycled 2 miles to Cribyn and met a workmate who gave her a lift to work. During the snow of 1963, Meiryl walked into work. (6 ½ miles)

She clocked in and out and was never late (so cannot say if latecomers lost pay.)

55.36

Workers had an individual number though Meiryl can't remember hers. She thinks she was spoilt as she wasn't expected to give any of her wages to her parents. She spent some (competing in Eisteddfodau and going to concerts or whist drives) and saved the rest.

She competed in recitation competitions and sang duets and had a cupboard full of cups. Chapel was important also. Meiryl taught children (Sunday school?) and was an organist for years. Then she was the secretary who organised plays and concerts.

"**Everyone** (her fellow workers in the lab) **went either to chapel or church.**"

Meiryl saw many personnel changes because most of the girls married at a young age. Meiryl married at 27.

59.30

Initially, girls had to stop working when they married. By the time Meiryl married (1966) she could stay on until she had children (1968). She left when she was 7 months pregnant.

Meiryl thinks her annual leave was 2 weeks when she first started work – this increased to 3 weeks. Leave had to be booked in advance because the factory couldn't shut down in the summer – unlike other types of factory.

She didn't go away for holidays. She might catch a bus to Aberystwyth or have daytrips here and there. Work continued over Christmas and Easter.

One year, (possibly 1964) she won the Sydney Foster award – the MMB awarded a week's holiday to 6 employees.

1.03.30

She travelled by train to London and then on to MMB head office in Thames Ditton. The prize was an educational tour of MMB facilities. Meiryl was interviewed and asked to write an account of her week and a picture of the 6 prize-winners was taken. (Meiryl shows her copy of the photograph.)

Meiryl talks about the MMB magazine which was issued each season. It was a means to keep abreast of company news.

Things changed significantly in 1968. A few months after Meiryl left, the factory at Pont Llanio closed and its milk was diverted to Felinfach.

1.08.50

Meiryl was given a farewell party and a present. **“A glass bowl with legs.”**

She and Harri were given 2 Minton china plates as a present from the factory manager. Harri had started work at the factory in 1957. He'd had a 2 year break (National Service) and then, left again for 12 years before returning in 1974.

1:13:14

Health and Safety:

If there was an incident/accident, it was recorded in a book and if required, the member of staff involved would be taken to hospital/GP surgery. Meiryl was lucky: **“apart from small burns from the acids we used...”**

There was no designated nurse or room for first aid.

“We worked quietly because of the nature of the work.” Some of the testing machines made a little noise but nothing to affect her health.

“I liked milk.” The staff was allowed to drink milk at work. There were 3 churns of pasteurised milk kept for that purpose. Meiryl had a bottle she filled and took to the canteen – she didn’t drink tea, so she drank milk. She took her own food to eat – the canteen fayre was limited to sandwiches: a lot of spam sandwiches and tomatoes in the summer. They had fun in the canteen – shouting and provoking each other.

There were toilets provided (which were cleaned by somebody.) They had to ensure the lab equipment was clean and sterilised, but somebody else came in and washed the floor at the end of the day.

1:19:00

There was no music and no singing at work. They could converse about work and would sometimes be able to have a chat while washing up. There was a lot of washing up.

The lab girls would rotate the different jobs/responsibilities. 2 were needed to leave the lab. to collect the bottled samples, 1 would be in the kiosk checking the farm name and number while the other took the sample. Farm testing was done once a month, all being well, or every day until the results were acceptable.

Meiryl can only remember one girl who smoked – and she’d once been a nurse! Smoking was only allowed in the canteen. A fag and a cuppa!

She thinks many farmers who skimmed off the cream for themselves to make their own butter, tried to get around the tests by bribing the drivers who’d know when each farm was to be sampled.

This practice stopped with the advent of the milk tankers.

1: 23:19

Meiryl saw plenty of snails in churns – and even a mouse! She thinks they could have crawled in past a loosely fitting churn top.

Social events: An “It’s a Knockout” competition was held in the summer. Playing darts in pubs became popular too but Meiryl didn’t go to pubs.

“I enjoyed the 11 years I spent there. I worked with some very decent girls ...we had a lot of fun in the canteen...”

1:27:36

If someone from work was getting married, the lab girls would be allowed to leave work for an hour to be a guard of honour outside the church or chapel. They’d form an arch by holding ladles or test tubes above the happy couple’s heads.

Meiryl enjoyed the companionship and the social aspects of her work. (working in small teams etc.)

She recalls one girl who narrowly missed being dismissed. Every month, their work was cross-checked. Someone came in and took samples and duplicated everyone's tests, then compared the results. This particular girl's results weren't as they should be a few times in one month. She would have been sacked had Meiryl not announced her pregnancy and that she would be leaving.

“Then, unlike today, you didn't go and tell everyone “Oh I'm expecting.” You kept quiet until it became obvious.”

Meiryl had three children with a year and a half between each one. She didn't return to work at the factory. When her eldest was 10 she worked as a Home Help.

MMB sold the factory to Dairy Crest who produced the same products. It's passed through many different hands since then but continues producing milk and powder.

Meiryl is still in contact with some of the girls from work. They're local girls who all married before her. **“We don't always talk about the old days. It's usually, “Where are the children?” and that sort of thing.... but sometimes we'll say, “Do you remember...?”**